

บทที่ 1
ภูมิหลังทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม
สมัยกรุงศรีอยุธยา-กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 1

กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีอยู่ 417 ปี นับตั้งแต่รัชสมัยของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 1 (อู่ทอง) ทรงสถาปนาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 1893 และสิ้นสุดลงเมื่อเสียกรุงแก่พม่าเป็นครั้งที่ 2 ใน พ.ศ. 2310

ความเจริญรุ่งเรืองของกรุงศรีอยุธยาทั้งทางวัตถุและจิตใจมีอยู่อย่างเพียบพร้อม ดังจะเห็นได้จากข้อความที่ปรากฏอยู่ในจดหมายเหตุของชาวต่างประเทศ ที่เดินทางมาสู่กรุงศรีอยุธยาว่าราชอาณาจักรสยามนั้นเป็นราชอาณาจักรอันเกรียงไกรใหญ่ยิ่งที่สุด คนไทยเองก็มีความภาคภูมิใจในบ้านเมืองของตนเอง จนถึงกับกวีไทยได้พรรณาคำชมกรุงศรีอยุธยาไว้อย่างไพเราะและเลอเลิศ สมกับความชื่นชมยินดี เมื่อกรุงศรีอยุธยาต้องสูญเสียแก่พม่าเมื่อวันที่ 6 เมษายน พ.ศ. 2310 กวีรุ่นหลัง ๆ ก็ได้แสดงอารมณ์สะเทือนใจและความเสียดายไว้ในงานนิพนธ์ของตน เกี่ยวกับภาพจินตนาการของความรุ่งเรืองในครั้งนั้น

ความมั่งคั่งของราชอาณาจักรสยามในด้านศิลปกรรมและสถาปัตยกรรม เป็นสิ่งที่เชิดหน้าชูตาและเป็นเกียรติแก่ประเทศบ้านเมืองอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นการเขียนภาพ การแกะสลัก การปั้น-ปูน การช่าง จิตรกรรม ประณีตศิลป์ ฯลฯ ซึ่งมีหลักฐานปรากฏอยู่ในที่หลายแห่ง เช่น ประตูจันทน์ สังกะสีธรรมาสน์ ลายปูนปั้นที่เสววิหารวัดกุสุมาทอง ภาพแกะสลักไม้ หน้าบันพระอุโบสถ วัดหน้าพระเมรุ ตู้ใส่หนังสือพระไตรปิฎก ทัพใส่หนังสือสวดและหนังสือเทศน์ ตู้ใส่หนังสือเขียนลายรดน้ำปักทอง ภาพเขียนสี ภาพเขียนในสมุทโฆษ ฯลฯ ในด้านสถาปัตยกรรมก็มีความเจริญมาก มีปราสาทราชมนเทียรใหญ่โตมโหฬาร อาคารที่โอ้อ่า วัด เจดีย์ พระปรางค์ที่สร้างขึ้นด้วยศิลปะอันประณีต ล้วนแล้วแต่ประดับประดาด้วยทองคำ ดังที่กวีผู้แต่งโคลงกำสรวลศรีปราชญ์พรรณนาไว้ว่า

อยุธยาที่ยิ่งฟ้า	ลงกิน แลฤา
อำนาจบุญพร่างพระ	ก่อเกื้อ
เจดีย์ลอออินทร	ปราสาท
ในทาบทองแล้วเนื้อ	นอกโสรรม

สำหรับความเจริญทางด้านจิตใจของคนในสมัยกรุงศรีอยุธยานั้นก็รุ่งเรืองไม่แพ้ความเจริญทางด้านวัตถุ เช่นความเจริญทางด้านพุทธศาสนา มีการสร้างวัดและบูรณะวัด การแข่งวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนา เช่น มหาชาติคำหลวง กาพย์มหาชาติ สมุทรโฆษคำฉันท์ ปุณโณวาทคำฉันท์ พระมาลัยคำหลวง นันโทปนันทสูตรคำหลวง ฯลฯ และมีการสอกลบทพระปรีชาไว้ในวรรณกรรมเรื่องอื่น ๆ ในช่วงเวลา 417 ปีที่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีอยู่นั้นได้เกิดมีวรรณกรรมขึ้นจำนวนมากมายหลายประเภท อันเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นความเป็นอยู่ของประชาชน ความอุดมสมบูรณ์ ความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ตลอดจนวัฒนธรรมและขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ถึงแม้ว่าวรรณกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาจะสูญหายไปจากการที่เสียกรุงเป็นจำนวนมาก สิ่งที่เหลืออยู่ก็เห็นว่า มีคุณค่า และได้รับการยกย่องว่าเป็นวรรณคดีระดับชาติหลายเรื่องเช่น มหาชาติคำหลวง โคลงกำสรวล สมุทรโฆษคำฉันท์ ทวาทศมาส ลิลิตพระลอ กาพย์เห่เรือเจ้าฟ้าธรรมธิเบศร ฯลฯ วรรณกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยามีอยู่มาก ทั้งที่เป็นบทกวีนิพนธ์ร้อยกรอง และข้อเขียนที่ใช้ภาษาร้อยแก้ว ดังที่สังฆนายกपालเลกัวได้กล่าวถึงไว้ว่า

“ชุดพระคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของไทยเรียกว่า ไตรปิฎก มีความหมายว่า ยานทั้งสาม อันจะช่วยให้เราข้ามพ้นโอฆสงสารแห่งภพนี้....รวมทั้งสิ้นเป็น 402 ชิ้นกับ 3,683 เล่มสมุด.....ส่วนงานวรรณคดีที่ไม่เกี่ยวกับคัมภีร์ทางศาสนานั้น มีอยู่ประมาณ 250 ชิ้น....ส่วนงานชิ้นอื่น ๆ นั้น เป็นเรื่องราว นิทาน นิยายประโลมโลก บทโขน บทละคร โศกนาฏกรรม มหากาพย์ บทร้องเพลง ฯลฯ นิยายประโลมโลกนั้นเป็นร้อยกรองเสียเป็นส่วนมาก บางเรื่องมีติดต่อกันไปถึง 10-20 เล่ม ข้าพเจ้าคิดว่าคงไม่เป็นการผิดพลาดจนเกินไปนัก ถ้าจะกล่าวว่า วรรณคดีที่ไม่เกี่ยวกับพุทธศาสนานั้น ไม่ว่าจะร้อยแก้วหรือร้อยกรอง มีอยู่กว่าสองพันเล่ม แต่ในสมัยที่อยุธยาล่มนั้น บ้านแตกสาแหรกขาด คงจะสูญเสียนงานวรรณคดีไปเสียมิใช่น้อย ซึ่งคนเก่า ๆ ยังพอจะจำชื่อเรื่องได้ แต่ก็หาต้นฉบับที่ไหนไม่ได้เสียแล้ว”¹

การที่ชาติไทยมีความเจริญรุ่งเรืองทางด้านวรรณกรรมจนถึงขีดสูงสุด มีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง ซึ่งจะเห็นได้จากวรรณกรรมฉบับเขียนที่ยังปรากฏหลักฐานอยู่ ทำให้คนรุ่นหลังได้มีโอกาสศึกษาเกี่ยวกับความรู้สึกนึกคิด จิตใจของชาวกรุงศรีอยุธยาในสมัยนั้น ว่าจะต้องเป็นคนที่มีความรู้สึกละเอียดละไม มีความรักในศิลปะวัฒนธรรม มีความรักสนุก มองเห็นชีวิตเป็นสิ่งที่น่ารื่นรมย์ ไม่

1 ปาลเลกัว, “เล่าเรื่องกรุงไทยหรือกรุงสยาม” ผู้แปล สันต์ ท. โกมลบุตร, ภาษาและหนังสือ ปีที่ 3 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม, 2505), หน้า 93-4.

ทำตนเป็นคนมีอารมณ์เคร่งเครียด และภาคภูมิใจในประเทศชาติของตนยิ่งนัก ดังนั้นเมื่อเสียกรุงแก่พม่า พม่าได้กวาดต้อนผู้คนไปเป็นเชลยเป็นจำนวนมาก ในจำนวนนั้นย่อมจะมีทั้งเจ้านาย สามัญชน นักปราชญ์ ศิลปิน กวี ช่างฝีมือต่างๆ รวมอยู่ด้วย ไทยต้องสูญเสียวัตถุ สิ่งก่อสร้าง ฯลฯ เหลือตกทอดมาให้ชนรุ่นหลังได้เห็นเพียงซากปรักหักพังเท่านั้น นอกจากนี้ยังสูญเสียวรรณคดีที่ล้ำค่าไปเป็นจำนวนมากไม่น้อย ความหวงแหนและเสียสละของชาติทำให้คนรุ่นหลังพยายามที่จะสร้างสรรค์ความเจริญของบ้านเมืองและความเจริญทางวรรณกรรมขึ้นอีก

วรรณกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาที่ปรากฏฉบับเหลือมาจนถึงปัจจุบันมีอยู่มากมายหลายฉบับ เช่น ลิลิตพระลอ ลิลิตยวนพ่าย สมุทโฆษคำฉันท์ งานพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร บทละครนอก เป็นต้น วรรณกรรมเหล่านี้มีอิทธิพลต่อมาในสมัยหลัง คือมีการนำบางเรื่องมาแต่งต่อให้จบ นำบางเรื่องมาเป็นเค้าสำหรับแต่งขึ้นใหม่ นำมาปรับปรุง หรือนำมาเป็นแบบอย่างเทียบเคียง เพื่อสร้างงานประพันธ์ประเภทเดียวกันขึ้นอีก

นอกจากอิทธิพลทางด้านวรรณกรรมแล้ว คนรุ่นหลังยังได้รับแนวคิดและความเชื่อในเรื่องราวต่างๆ ซึ่งบางอย่างก็กลายเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตปัจจุบัน เช่น ความเชื่อเรื่องนรกสวรรค์ ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ วัฒนธรรมส่วนหนึ่ง เช่น การใช้สำนวนภาษา

การฟื้นฟูศิลปวัฒนธรรมหลังจากที่กรุงศรีอยุธยาสูญเสียแก่พม่า เริ่มกระทำตั้งแต่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงกอบกู้อิสรภาพและขับไล่ข้าศึกออกไปในปีเดียวกับที่เสียกรุงนั่นเอง แม้ว่าในช่วงเวลานั้นจะยังมีเหตุการณ์ยุ่งยากเกิดขึ้นมากมาย เช่น หัวเมืองใหญ่ๆ ถูกริบตัวเป็นเจ้า มีภาวะสงครามรอบๆ พระนคร เศรษฐกิจตกต่ำ ราษฎรเดือดร้อน ฯลฯ พระองค์ก็ยังพยายามที่จะต่อต้านความเสื่อมโทรมทางวรรณกรรม โดยเก็บรวบรวมวรรณกรรมของเก่าที่หลงเหลือจากการถูกไฟเผาทำลายมาปะติดปะต่อกัน ตลอดระยะเวลา 15 ปีที่ทรงครองราชย์อยู่นั้น พระองค์ทรงพยายามฟื้นฟูงานวรรณกรรมและการละครโดยอาศัยวรรณกรรมสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นแนวทาง และได้ทรงพระราชนิพนธ์บทละครเรื่องรามเกียรติ์ขึ้น ซึ่งถึงแม้ว่าจะมีอยู่เพียง 4 ตอน และทำนองกลอนที่ทรงพระราชนิพนธ์นั้นฟังดูไม่ราบรื่น ส่วนใหญ่ฟังตะกุกตะกักขัดหู มีลักษณะชิงชัง ส่อให้เห็นลักษณะของผู้แต่งว่าเป็นนักรบมากกว่ากวี ก็ยังทำให้คนรุ่นหลังรู้สึกว้า พระองค์ใฝ่พระทัยอย่างจริงจังที่จะสร้างสรรค์วรรณกรรมประพันธ์เพื่อช่วยบำรุงขวัญและกำลังใจประชาชน นับว่าเป็นการเชื่อมโยงรอยร้าวของวรรณกรรมได้อย่างดี

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อาจนับว่าเป็นยุคที่มีการฟื้นฟู วรรณกรรมอย่างจริงจัง วรรณกรรมที่เสื่อมโทรมไปในสมัยเสียกรุงและในระหว่างที่สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงก่อบ้านเมือง เริ่มไหวค้วอีกวาระหนึ่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรง สถาปนากรุงเทพมหานครเป็นราชธานี และพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ทรงเจริญรอย ตามโดยยึดหลักที่ว่าพระมหากษัตริย์ย่อมเป็นองค์อุปถัมภ์แห่งวรรณคดี ทำให้วรรณกรรมยุครัตน- โกสินทร์ขยายเจริญรุ่งเรืองขึ้นจนถึงขั้นสูงยิ่งอีกครั้งหนึ่ง

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงวางแผนงานในการฟื้นฟูศิลปกรรม วัฒนธรรม และวรรณกรรมอย่างรอบคอบ โดยการทำศึกสงครามให้ไกลพระนครหลวง การก่อสร้างพระนครใหม่ เป็นงานที่หนักและใหญ่หลวงแต่พระองค์ก็ไม่ทรงทอดเลย เพราะทรงตระหนักดีว่าความเจริญทางวัตถุ และศิลปะวัฒนธรรมท่านอื่น ๆ นั้น เป็นสิ่งที่จะช่วยบำรุงขวัญราษฎรด้วย งานฟื้นฟูศิลปะวัฒนธรรม ในรัชสมัยของพระองค์แยกออกเป็นเรื่องเด่น ๆ ได้ 3 หัวข้อ คือ

1. การปรับปรุงการปกครอง มีการชำระทัณฑ์บทกฎหมาย เมื่อ พ.ศ. 2347 เสร็จแล้วให้ อาลักษณ์ชุบไว้ 3 ฉบับ ประทับตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ ตราบัวแก้ว กฎหมายฉบับนี้เรียกกัน โดยทั่วไปว่า “กฎหมายตราสามดวง”

2. การปรับปรุงการศาสนา พระองค์โปรดให้มีการสังคายนาพระไตรปิฎก (ซึ่งเป็นการ สังคายนาครั้งที่ 2 ครั้งแรกสังคายนาที่เชียงใหม่ พ.ศ. 2020) เมื่อเสร็จแล้วปรากฏว่ามีข้อความคลาดเคลื่อนเป็นอันมาก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ชำระอีกครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2331

3. การปรับปรุงศิลปกรรมและวรรณกรรม ทรงอุปการะการช่างตามแบบโบราณสมัย กรุงศรีอยุธยา งานศิลปะแทบทุกอย่างทำเลียนแบบของเก่าที่ถูกเผาทำลายไป เช่น พระที่นั่งในพระ- บรมมหาราชวัง วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพน วัดอรุณ เครื่องราชูปโภคต่าง ๆ จิตร- กรรม การละคร

ในต้นวรรณกรรมนั้น พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก รวมทั้งเจ้านาย ขุน นาง ประชาชน ก็พยายามช่วยกันก่อความเจริญขึ้น เพื่อให้เทียบทันกับความเจริญที่เคยได้พบเห็นมา แล้วในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย พระองค์ทรงริ่ฟื้นตัวบทกฎหมาย วรรณคดีสำคัญ ๆ ที่เคยมีอยู่ เมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยามารวบรวมชำระขึ้นไว้ ต้นฉบับที่กระจัดกระจายหายสาบสูญไปก็ทรงให้อำมาตย์ ราชกวีช่วยกันแต่งขึ้นไว้เป็นแบบแผนสำหรับบ้านเมือง และที่ตราเป็นพระราชนิพนธ์ก็มีหลายเรื่อง พระองค์ทรงพยายามที่จะให้กรุงเทพพระมหานครมีสภาพอย่างเดียวกับในสมัยกรุงศรีอยุธยา โดย

เฉพาะอย่างยิ่งในคัมภีร์วรรณกรรม ทั้งนี้การฟื้นฟูงานวรรณกรรมส่วนใหญ่ นอกเหนือไปจากการรวบรวมบันทึกเหตุการณ์ทางประวัติศาสตร์ในลักษณะพงศาวดารแล้ว ก็เป็นการนิพนธ์วรรณกรรมที่เกี่ยวกับการแสดง วรรณกรรมที่เรียกว่า “พระราชนิพนธ์” ในรัชกาลที่ 1 มีดังต่อไปนี้

1. บทประพันธ์ที่เป็นพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยแท้จริง มีเรื่องเดียวที่ปรากฏโดยหลักฐานแน่นอน คือพระราชนิพนธ์กลอนเพลงยาวนิราศ เรื่องรบพม่าที่ท่าดินแดง หรือเรียกโดยย่อว่า “นิราศท่าดินแดง”

นอกจากนี้ยังกล่าวกันว่า ได้ทรงพระราชนิพนธ์โคลงจารึกศิลาติดไว้ที่ฝาผนังหลังพระโลกนาถในพระอุโบสถวัดพระเชตุพนอีก 2 บท และมีพระราชปฐมาเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนาอีกหลายเรื่อง

2. บทประพันธ์ซึ่งเกิดขึ้นในฐานะทรงเป็นพระประมุขของกวีและมีพระราชโองการ หรือขอแรงบรรดากวีให้ช่วยกันแต่งขึ้น เท่าที่ปรากฏมีบทละครเรื่องใหญ่ ๆ 4 เรื่องคือ

1. บทละครอุณรุท
2. บทละครรามเกียรติ์
3. บทละครอิเหนา
4. บทละครกาหลง

และยังมีพระราชนิพนธ์อิหร่านราชธรรม ซึ่งโปรดให้อาลักษณ์ปรับปรุงจากของเก่า

ในสมัยกรุงศรีอยุธยา กวีได้สร้างสรรค์งานนิพนธ์ไว้มาก เมื่อถูกทำลายไปก็ยังคงมีต้นฉบับหลงเหลืออยู่บ้าง และก็ยังได้จากความทรงจำของคนในสมัยนั้นอีกมาก เพราะมีหลักฐานปรากฏอยู่ในการจารึกตัวอักษรลงในต้นฉบับสมุดข่อยว่าวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยานั้น มีจำนวนไม่น้อยที่มีการจารึกในสมัยรัตนโกสินทร์ วรรณคดีเหล่านี้มีอิทธิพลต่อวรรณคดีสมัยต่อมาทั้งในด้านเนื้อหา ลักษณะคำประพันธ์และแนวการแต่ง แบบแผนการแต่งคำประพันธ์ในสมัยกรุงธนบุรี และรัตนโกสินทร์นั้นรับมาจากวรรณคดีสมัยกรุงศรีอยุธยาโดยตรง โดยยึดเอาของเก่าเป็นครูเป็นส่วนมาก นอกจากนี้ยังได้แก่จากต้นฉบับเดิม เพื่อนำมาชำระและแต่งเติมส่วนที่ขาดหายไป หรือนำมาปรับปรุงให้ดีขึ้น เพราะขึ้นหรือสร้างสรรค์งานนิพนธ์ประเภทเดียวกันให้มีลักษณะแตกต่างกันออกไป

วรรณคดีในสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกนั้น นอกจากจะเป็นของไทยแท้แล้วก็ยังมีวรรณคดีต่างชาติเข้ามาประสมอีกหลายชาติ ด้วยการแปลเรื่องของชาตินั้น ๆ ออกเป็นภาษาไทย นอกจากวรรณคดีสันสกฤตแล้วยังมีวรรณคดีจีน วรรณคดีมอญ และวรรณคดีชวา ทั้งยัง

มีการขยายตัวในค่าน้ำหอออกไปเป็นทำนองตำรับตำราและประวัติศาสตร์ แต่ลักษณะของวรรณคดีก็ยังคงเป็นแบบเดิม ซึ่งอาจจะสรุปกว้าง ๆ ได้ดังนี้

1. มีโครงสร้างที่มีแบบแผน คือมักจะขึ้นต้นด้วยบทไหว้ หรือประณมบท ซึ่งมักจะเป็นการกล่าวถึงความมงคลมโห่อำของบ้านเมือง ความยิ่งใหญ่และอำนาจของพระมหากษัตริย์ ความสุขสบายของราษฎร การบูชาเทพเจ้า หรือไหว้พระรัตนตรัย บิดามารดา ครูอาจารย์หรือครูแก้ว

2. ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นวรรณคดีประเภทเล่าเรื่อง ขนาดยาว และมีเนื้อเรื่องตรงกับจุดมุ่งหมาย เช่นวรรณคดีที่ใช้ในการแสดง ก็จะผูกเรื่องราวให้สนุกสนาน เข้มข้น เป็นที่พอใจของผู้ดู มักจะมีแก่นของเรื่องคล้าย ๆ กัน มีโครงเรื่องที่สลับซับซ้อน ตัวละครเอกเป็นกษัตริย์หรือคนชั้นสูง

3. ลักษณะการแต่ง แต่งเป็นร้อยกรองมากกว่าร้อยแก้ว เนื่องจากร้อยแก้วนั้นนิยมใช้เขียนหนังสือประเภทตำรา บันทึกเหตุการณ์ ธรรมะ และหนังสือราชการมากกว่า อีกประการหนึ่งอาจถือกันว่าการแต่งร้อยกรองทำให้ได้รับความบันเทิงมากกว่าร้อยแก้ว เพราะในสมัยก่อนคนจะรู้จักวรรณคดีได้ก็ด้วยการฟังมากกว่าการอ่าน การจดจำมาว่าให้คนฟังจึงต้องอาศัยร้อยกรองซึ่งมีจังหวะจำได้ง่ายกว่า การฟังก็สนุกสนานกว่าฟังร้อยแก้ว

4. ฉันทลักษณ์ มีลักษณะคล้าย ๆ กันเนื่องจากวิมุกยิทธิของเก่าเป็นครู นอกเสียจากว่าความนิยมในการแต่งฉันทลักษณ์บางประเภทอาจจะหมดไป เช่น ร่ายกั้น โคลงสั้น มีการขยายตัวในค่าน้ำฉันทลักษณ์ เช่นมีการแต่งกลอนอย่างแพร่หลายตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย แต่ความนิยมในรสนไพเราะของฉันทลักษณ์ก็ไม่เปลี่ยนแปลง

5. ตัวละคร มีลักษณะเป็นมนุษย์ในอุดมคติมากกว่ามนุษย์ธรรมดา โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวละครเอกซึ่งเป็นชนชั้นสูง ตัวละครเหล่านี้จะไม่มีการกระทำที่ผิดพลาดและเต็มไปด้วยคุณงามความดีเป็นส่วนใหญ่

6. มีการตกแต่งด้อยคำให้เกิดแง่มุมในร้อยกรอง กวีนิยมใช้ศิลปะภาษาในการเรียบเรียงด้อยคำให้มีกวีโวหาร มีลีลาจังหวะ มีแง่มุมในร้อยกรองต่าง ๆ เพื่อให้ผู้อ่านเกิดความซาบซึ้งในรสวรรณคดี โดยมุ่งเอาความไพเราะมากกว่าความสมจริง

7. นิยมสอดแทรกบทพรรณนาธรรมชาติ เนื่องจากคนไทยมีความผูกพันอยู่กับธรรมชาติ นิยมนำเอาธรรมชาติมาเกี่ยวข้องสอดคล้องกับความรูสึกของตัวละคร โดยเฉพาะอย่างยิ่งเวลาที่ตัวละครพลัดพรากจากกัน

8. มีบทบรรยายและพรรณนาที่เป็นแบบแผน คือยึกการพรรณนาตามแบบครุ มีการพรรณนาบทต่าง ๆ คล้ายคลึงกัน เช่น บทชมโฉม บทชมนกชมไม้ บทสรรเสริญทวงเครื่อง บทอัครจริย ฯลฯ

9. มีการใช้สัญลักษณ์ มักใช้ในการแสดงความรักระหว่างเพศ ถือกันว่าเป็นฝีมือของกวีที่จะใช้สัญลักษณ์อย่างไรในบทอัครจริยให้แนบเนียนและมีศิลปะ แต่ในวรรณคดีบางเรื่องก็กล่าวถึงความรักระหว่างเพศไว้ตรง ๆ

10. กวีมักจะแทรกอารมณ์ขันไว้ในวรรณคดี เพราะถือว่าวรรณคดีเป็นเครื่องระบายอารมณ์ของมนุษย์อย่างหนึ่ง และมักจะมองชีวิตมนุษย์ในแง่ที่มีสุขและทุกข์สลับกันไป

11. ในการดำเนินเรื่อง จะมีเรื่องเกี่ยวกับความเชื่อต่าง ๆ เช่น ความเชื่อโศกกลาง ไสยศาสตร์ โหราศาสตร์ เทวคา สังกัศสิทธิ์ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เนื่องจากสิ่งเหล่านี้มีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิตของคน วรรณคดีเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นแนวคิด ความเชื่อของคนจึงมีเรื่องเหล่านี้ปรากฏอยู่ในวรรณคดีแทบทุกเรื่อง

12. มีพุทธปรัชญาแทรกอยู่ เป็นปรัชญาง่าย ๆ ที่คนอ่านทั่ว ๆ ไปจะสามารถเข้าใจได้ง่าย และกวีจะแทรกคติธรรมไว้ ซึ่งบางที่ผู้อ่านจะไม่มีรู้สึก แต่จะรับรู้และเป็นแนวทางให้ปฏิบัติตาม

13. การจบเรื่อง นิยมจบลงด้วยความสุข เพราะเป็นที่พอใจของผู้อ่าน ผู้ฟัง ผู้ดู มากกว่าที่จะจบลงอย่างเศร้าโศก โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมที่แต่งขึ้นเพื่อความบันเทิง เช่น ในการแสดงต่าง ๆ